

IDEĀLĀS BIBLIOTĒKAS VĪZIJA 18. GS. IZSKAŅĀ Kristofa Hāberlanda un Johana Kristofa Bērensa veltījums savai pilsētai un līdzpilsoņiem

Aija Taimiņa

Es vēlos šo darbu iespiest, lai vērstos pret mūsu labo pilsoņu vienlīdzību, kuri tagad sākuši atrauties no publiskiem pasākumiem, vienalga, kādā veidā, un vēl par attaisnojumu sev atvainojas: "Nu vairs nav senie patriotisma laiki!"

Johans Kristofs Bērens Rīgā 1792. gada vasarā

Šogad aprit 220 gadu, kopš pirmo reizi Rīgas vēsturē 1787. gadā bibliotēka ieguva jaunas, tieši grāmatu krātuvei projektētas telpas virs Doma baznīcas krustejas; pārbūvi Rīgas rātes uzdevumā plānoja un vadīja arhitekts Kristofs Hāberlands (*Haberland*, 1750–1803). Neapšaubāmi, ka Kolonnu zāle kļuvis par vienu no Rīgas pilsoniskā klasicisma arhitektūras lepnūmiem – tā ir Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja (turpmāk RVKM) rota. Tomēr Rīgas vēsture piedāvā arī daudz jauna par it kā labi pazīstamo un izzināto pilsētas bibliotēku.

Te nu rindojas raibs reāliju klāsts, intriģējošu, kuriozu, traģisku un cēlu faktu vījums, un bibliotēkas zālē kā uz skatuves uzņāk un darbojas cildeni, pašāziedīgi, arī darbos paguruši un garlaikoti vīri. Un, jo tā-

lāk pagātnē, jo neskaidrākas un balākas kļuvušas notikumu aprises un personību kontūras. Taču, tuvāk ieskatoties, pārseidzošā spilgtumā atklājas kāda nu jau puspiemirsta apgaismības laikmeta Rīgas pilsoņa un bibliotēkas labvēļa dzīves gājums un domu pasaule. Būtiski kļūst atkal atrast un atjaunot "pieminekli, kas veltīts šā nopelniem bagātā vīra piemiņai", to pieminekli, ko 18. gs. izskaņā draugi un laikabiedri bija uzceluši Johanam Kristofam Bērensam (*Berens*, 1729.7.X–1792.19.XI). Rīgas pilsonim, tirgotājam, amatpersonai, sabiedriskam darbiniekam, literātam, filozofam, brīvumrīcīkam un – visbeidzot – bibliotēkas labvēlim.¹

Novērtēt racionalisma jeb apgaismības laikmeta ideālu refleksiju, sociālekonomisku teoriju, brīvumrīcības uzskatu un demokrātiski pilsonisko aprindu nākotnes vīziju savijumu Bērensa pedējā darbā *Bonhomien* jeb "Laba vēlējumus sakārā ar jaunuzceltās Rīgas pilsētas bibliotēkas atklāšanu" (1792) ir vilinošs un vienlaikus komplikēts uzdevums.

Savu stāstu viņš veidojis kā ceļojuma vai – precīzāk – nelielas pastaigas aprakstu divās daļās jeb profilos un 12 nodāļās. Lastājs tiek aicināts kopā ar autoru izaigāt un iepazīt pilsētas bibliotēkas telpas un krājumus. Vēlāk

Johans Kristofs Broce / Johann Christoph Brotze. Doma baznīcas pagalmis / Courtyard of Riga Dome Church. Akvarelis / Watercolour. 1786
No / From: Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente... – Bd. 4. – Bl. 192. Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa
Latvian Academic Library, Department of Manuscripts and Rare Books (turpmāk / further: LABR)

viņiem pievienojas kāds iedomāts šīs pastaigas ceļabiedrs, nedaudz skeptisks un šolaiku grāmatu pasaulē ne pārāk erudīts viņš mērlēi – sengrieķu filozofa peripatētiķis, kam ir daudz jautājumu. Grāmatu nosledz patriotiska saturošu vēstījumu, vēloties draugam bīrgiermeistaram Johannam Kristofam Švarcam⁷.

Vai Bērens savā pēdējā darbā tiešām bija vēlējis detalizēti aprakstīt ēkas arhitektoniskos elementus un atgādināt rīdziniekiem par bibliotēkas grāmatu krājuma saturu? Jā un nē. Pateicoties šim aprakstam, pētnieki var veiktmgri papildināt Kolonnu zāles izpēti lietu un rekonstruēt vairākas neliekās pārbūvēs zudušas detaļas. Jāņem arī vērā, ka 19. gs. beigās tika nolemts aizmērēt durvis, kas veda no bibliotēkas otrajā stāvā uz kāpnutelpu un tālāk uz Doma krustveici. Šodien Kolonnu zālē nonāk no muzeja puses. Bērensa apraksts palīdz gan iestāties 18. gs. bibliotēkas apmeklētāja gaitās cauri Doma baznīcas pagalmam un viduslaiku krustveici, verot smagās durvis un kāpjot pa akmens pakāpieniem otrajā stāvā, gan izprast sākotnējo ēkas plānojumu. Ari bibliotēku un grāmatniecības vēsturei šī apcere sniedz vērtīgas ziņas.

Laikā, ko kāds vidzemiņš jau bija nosaucis par filozofiskā gadsimtena beigām, plauckstā šitirgotāju un tirgus pilsetā Rīgā piecāšanās par jaunzūbēto bibliotēkas ēku. Gluži par jaunceltni to gan neveirēja dēvēt, jo pilsetas būvmeistars Kristofs Hāberlandis jau gandrīz desmit gadus iepriekš rātes uzdevumā vēcās telpas pie Doma baznīcas ar izdomu un vērienu bija pārbūvējis bibliotēkas vajadzībām.

Sava bibliotēka pilsetai bija sen, un, tāpat kā Rīgā, tā bija pārdzivojusi un pārcietusi dažādus laikus. Jau vairāki gadsimti bija pagājuši kopš reformācijas un Nikolaja Ramma pāriņā nodotās bibliotēkas iekārtošanas Rīgā, bet vēl visai nesēn – tikai 1743. gadā – kāds bibliotēkars Rīgas pilsetas bibliotēku bija nosaucis par "lidz šim nepazītu un nepamanītu". Mācītājs Januass (1752–1821), kas bija mācījis Rīgas Domskolā, 1781. gadā skarbi rakstīja: "Mums nav labu skolu un pilnīgi trūkst akadēmiju, mēs nesimtojam bibliotēkas un zinātniskās biedrības."⁸ Lastīgā interesi bija būtiski ierobežojusi rātes sen apstiprinātē (1662, 1664) un vēlāk nemainīto bibliotēkas grāmatu izsniegšanas noteikumi: bibliotēka bija atvērta divas reizes nedēļā – trešdienās un sestdienās pēcpusdienā uz divām stundām.⁴ Bibliotēkas krājumu pārzināja viens rātes iecelts bibliotēkars – garīdznieks vai Domskolas skolotājs. Rāte iecēla arī bibliotēkas inspektoru. Valdija uzskats, ka bibliotēkas misija ir uzkrāt un droši uzglabāt grāmatas.

Bērenš bibliotēka vienmēr bija atradusi aizstāvi un cīnītāju. Viņš bija guvis labu izglītību, studējis tiesības Kēnigsbergā, kur klausījies Imanuela Kanta lekcijas, pēc tam Getingēnē. Studijas beidzot, ceļojis pa Eiropu, bijis arī Francijā un apmeklējis Šarlu de Monteskjē viņa namā (ap 1753–1754). Bērenss pazina Berlīnes, Drēzdenes, Leipcigas, Pēterburgas un Maskavas grāmatu krātaves. Un būtiskākais – kā rātes iecelts bibliotēkas inspektors viņš devinpus gadus⁹ pārraudzīja bibliotēkas celšanas darbus un izmaksas. 1777. gadā bija kļuvis skaidrs, ka Rīgas bibliotēka ir kritiskā stāvoklī un būvdarbi nav atliekami. Rātes sēdē 1777. gada 11. janvārī tika ziņots, ka jumts viis bibliotēkas istabas ir cauris un caur griestiem nāk ūdens (tie draud iebrukt); rāte uzdeva pilsetas būvmeistaram apsekot minēto ēku un iesniegt rakstisku ziņojumu. Nācās arzt, ka darbu apjoms jāpalielina, jo izmirkusi ēkas siena ir sašķiebusies, nestabila un tāpēc bīstama, to vajadzētu nojaukt.⁷ Rātes sēdē 1778. gada 5. maijā⁸ vēlreiz lemts par bibliotēkas remontu. Tika apspriests 28 gadus vecā, nesēn par mūrnīeku amata meistaruru apstiprinātā⁹ Kristofa Hāberlanda sagatavotais priekšlikums un divi būves plāni (*Grund- und Aufriss*) – fasādes zīmējums un iekšērtelpu plāns (*sub Nr. 2. et 3. als auch sub A. angefertigte Plan*). Pēc izstādīto plānu apskates (*Perlrustation*) nolemts, ka tiks būvēts pēc 2. un 3. plāna, bet kases kolēģijai draudzīgi ieteikts rūpīgi lūkoties, kā tiks ievēroti šo būvdarbu kontrakta nosacījumi, jo tas ir daudz par dārgu. Kases kolēģija tāpēc lūdza arī trīs citus Rīgas būvniecīmeistarus (Bergu, Berlesu un Šlehti) piedāvāt savus bibliotēkas būves priekšlikumus un darbu izcenojumus. 1778. gada 15. maijā tomēr nolemts slēgt līgumu ar būvmeistaru Hāberlandu par bibliotēkas būves mūrnīeku darbiem pēc apstiprinātā plāna, līdz ēka pilnīgi gatava (*Gebäude (...) in fertigen Stande setzen*), par 870 valstsdālderiem.¹⁰ Turpmāk Rīgas pilsetas kases kolēģijas protokolu, rēķinu un kvīšu grāmatas liecina par bibliotēkas (ko daudzos rēķinos amatnieki sauc arī par *Bibellecke*, t. i., Bibeļu stūri) būvdarbu gaitu un izmaksām¹¹, te atrodamī arī Hāberlanda rakstītie rēķini¹².

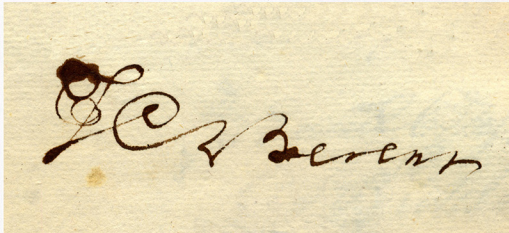
Vairākus gadus rēķinu grāmatās veidota jauna sadaļa – pilsetas bibliotēka. Nozinīgākie būvdarbi veikti 1778.–1787. gadā. Sākotnēji tikūšs nojaukts vecās konstrukcijas, iznesti būvgrūži un piegādāti jauni būvmateriāli (smiltis, grants, kaļķis, ķieģeļi, dakstiņi, balķi un dēļi). 1778. gadā pagatavoti septiņi oderēti lieli un septiņi ovāli logu rāmji¹³, bet 1779. gadā jau bija pabeigti jauns jumts un nokrāsoti jumta logi. Ēkas zelmis bija labi redzams pāri Rīgas namiem, uz jumta tika novietots loku globuss, ko nokrāsāja melnu un tad apzeltīja ar istu zeltu. Zeltīti tika arī uzraksta *MUSEUM* seši dzelzs burti, krāsotas un zeltītas divas gūžas grāmatas zelmīn.¹⁴ 1780. gadā veikti koka darbi – veidotas kolonnas un sienas galerijā (ārtus līguma)¹⁵. 1781. gadā likta fitžu grīda, veikti stiklieceļa darbi – pagatavoti 48 jauni angļu logu rāmji (balti) un vēl 27 rāmji lielajai zālei, kā arī ovāli rāmji¹⁶ un arī divas durvis (līgumā paredzēto vietā – divas citas, senatnīgas (*anticker Arbeit*)¹⁷. 1782. gadā veikta iekšrtelpu apdare: darināts plafons, pagatavoti 12 grāmatu skapji. 1783. gadā izveidots zelmis (*flegierteriste Giebel*), aizmērēta vecā ieeja uz Domskolas telpām, izlauzts pamatmūris un izveidota jauna ieeja baznīcā (tie bija līgumā agrāk neparedzēti darbi).¹⁸ 1784. gadā izgatavoti skapji – seši mazi, viens lielāks, divi lieli skapji, katrs ar piecām durvīm, viens sienas (mūra) skapis.¹⁹ 1785. gadā nācās mainīt zāles plānojumu – plānā paredzēto 60 pēdu vietā pagarināt to vēl par 24 pēdām.²⁰ 1786. gadā samaksāta alga par 36 kolonnuru pagatavošanu.²¹

Būvdarbi Rīgas pilsetā bija maksājūsi vairāk nekā 5000 valstsdālderu.²² Pārbūves īstenotas atbilstoši inspektorā Bērensa iecerēm. Vienīgais zināmais pārbūvēju sākuma aculiecinieks pazīstamās dabaszinātnieks, bibliotēku un muzeju cīnītājs, ceļotājs Johans Bernulli²³

Johana Kristofa Bērensa autogrāfs / Johann Christoph Berens's signature. 1786 Latvijas Valsts vēstures arhīvs / Latvian State History Archives

Johans Kristofs Broce / Johann Christoph Broze

Rīgas Doma baznīcas skats / View of Riga Dome Church. Akvarelis / Watercolour. 1786 No / From: Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente... – Bd. 5. – Bl. 76. LABR

rakstija, ka 1778. gada 11. septembrī jau bija nojaukts vecās ēkas jumts un grāmatas saņestas pagrabā velvē. Jaunās ēkas plāni atradusies Bērensa namā Mārstauja ielā 16, kur Bernulli tos redzējis. Bernulli, kas bija ļābi pazīstams ar abiem brāļiem Bērensiem, Rīgas bibliotēkas vēsturē atstājis svarīgu liecību – viņš atzina, ka jaunā ēka “būs ļoti skaista, bibliotēka tiks grēznota ar korintiskām kolonnām, un, tpat kā Pēterburgas akadēmiskajai [bibliotēkai – šeit un turpmāk citātos kvadrātikavas raksta autorejs paskaidrojumi], tai būs galerija, bet [natūrāliju] kabinets tiks iekārtots līdzās, apaļā zālē ar 4 nišām; skaista priekšzāle ieeju bibliotēkai padaris ļabi ievērojami”²⁸. Nākamajā dienā Bērensis bija aizvedis Bernulli uz pašu būvi, kas, “cerams, uz ziemas salu būs zem jumta”²⁹. Bernulli apraksts netieši liecina, ka Bērenss vēlējis redzēt Rīgā to, ko bija apbrīnojis Sanktpēterburgā, proti – Pētera I dibinātās Zinātnu akadēmijas bibliotēkas zāli Kunstkameras ēkā³⁰, ar kuras vērienīgo projektu iepazīstināja akadēmijas izdotā gravīru sērija³¹. Citu analogijas meklējums arhitekts Pēteris Blūms izpētes gaitā secinājis, ka Kolonnu zālē “gandrīz burtiski atkārtō Greifswaldes universitātes bibliotēkas izbūvi (...). Var pieņemt, ka Hāberlands ceļojuma laikā apmeklējis Greifswaldi (...) vai kā citādi iepazīties ar minēto objektu”³². Domājams, ka iekštelpu iekārtošana ieilga, jo ieraksts bibliotēkas rokasgrāmatā liecina, ka tikai 1792. gada beigās zāle, kurā tagad bija 16 jauni skapi, bija gatava un tajā pašā gadā pa jaunam sakārtots jeb “aranžēts” grāmatu krājums.³³ Tad publicists Karls Gotlobs Zontāgs³⁴ atzina: galvenā zāle un blakusistabas iespaido ar moderno iekārtojumu un greznojumiem.³¹ Mūsdiēnas būtu koriģējams Zontāga viedoklis par šīs telpas piemērotību bibliotēkai, kurā labvēlīgi apstākļi lasītajiem, grāmatām un darbiniekiem: telpa ar akmeņs grīdu³⁵ nebija apkurināma, tur ziemās bija tik auksts, ka vēl pēc 20 gadiem – 1804. gadā – jaunieceltās bibliotēkars K. H. Benkens (C. H. Bencken) paziņoja: “Ziemas mēnešos es neuzskaitīju par iespējamu kaut ko bibliotēkas zālē uzsākt, jo tā nebija apgādāta ar krāsni un akmeņs grīdas dēļ tajā nevarēja uzturēties pat piecas minūtes.”³³ Hāberlanda projektētajās telpās Rīgas pilstētas bibliotēka atradās līdz 19. gs. beigām.³⁴

Dosimies līdz rātskungam Bērensam pastaigā pa Rīgas pilstētas bibliotēku pie Doma baznīcas. Bērensa apraksts vispirms iepazīstina ar bibliotēkas ēkas ārpusi, ko uzreiz viegli pazīst arī šodien: “(...) frontonā (...) ir debesu sfēra [astrolābija], to balsta divi folianti”³⁵, tē veidojot frīzi. Tajā izveidots uzraksts – “Museum.” Tad autors lie pavērties tālāk – pāri Vecrīgas jumtiem, kur “velvēm pāri pacelās ēka ar jaunām loģaiām,

virš tām tikpat daudz vērsācu [nelielu ovālu loģu]; tās šķīelē vecajiem, zemajiem birģeru namiem pāri, iepretim vecajam Domam ar jauno bīskapa cepuri [t. i., torni], kas tika uzcelta vecās, grīlīgās smailes vietā; [tā ir] jaunā pilstētas bibliotēka.”

Visīdebūt autors vēd apmeklētāju iekšā: “Uz jaunajām, gaisajām pilstētas bibliotēkas zālēm ceļš vēd pāri grūti veicamiem pakāpieniem, pie ieejas durvīm abās pusēs ievērojami divi kontrastejōši krāsūteļi [Homērs un Montesķjē]. Kad kāpnes beidzas, ieeja vēd rotundā, kur atvērē griestos vēd to līdz pat ēkas otram stāvam”⁽⁵⁰⁾³⁶, un “no apaļās priekštelpas jāiet uz garenō studiju kabinetu”⁽⁵⁶⁾. “(...) bibliotēkas ēkas (kuras loģ pavēras uz zāļo kapšētū) [Doma pagalmu] apskate beidzas ar mazu ovālās formas templi, tikpat augstu kā rotunda pie ieejas”⁽⁶⁶⁾.

Doma baznīcas ansambli zem bibliotēkas jumta ar zeltīto loku globusū ievēdōjās vairāku telpu kompleks: klasicisma stilā ieturēts “templis zinātnē un mākslā” – rotunda, kurā nonāca no krustejas, tad Nikolausa fon Himzela (Himzel) natūrāliju jeb dabaszinātnu kabinets Ovālajā zālē un bibliotēka lielajā zālē ar galeriju. Virš zāles durvīm bija simboliska devīze: *PATRIAE – tēvzemē*.

Sirmā autora izteikumu pamattonis ir racionāls, lai gan viņš vēlējis domu ietērēt savu jaunības gadu barokāli greznajā formā, un teikumi skan kā aforismi. Daži viņa laikbiedri domāja, ka Bērensa stils ir samākslots – “viņa darbs bija pārlieku smalki savērts”³⁷. Veltījumiem bibliotēkai piešķirta brīvmūrnieku pasaulē nozīmīgā ceļojuma apraksta forma, un tas ir pietarīnāts ar brīvmūrnieku simboliku un līdzībām. Ceļojums, ceļš, grūtības, kas tajā gaida, jaunuzcelta ēka, nepārstēs akmeņs, tumša telpa, tumša, gaisma un to prestatājus, grāmatā, templis, izziņa un apģaismība, cilvēku vērtība garā un izglītībā ir brīvmūrnieku vidē tradicionāli jēdzieni un simboli, kas šajā darbā plaši lietoti. Turklāt jāņem vēdā, ka brīvmūrnieks bija ne tikai bibliotēkas inspektors Bērenss, bet arī būvmeistars Hāberlands, un varbūt viņu iecērtāja bibliotēkas pārbūves plānā bija ieslēptas kādas ezotēriskajā pasaulē zināmas analogijas un norādes. Par to varētu liecināt arī skaitļu simbolika – deviņi liele un deviņi mazie logi, trīs nelielas zāles anfilādē, aplis, kas izmantots mazo kabinetu plānojumā. Harmoniju un mūžīgu vērtību meklējums apliecināō skaitļi 3 un 9 – triāde un trīskāršā triāde... Tomēr drīzāk būvmeistaru vadīja pragmatiski apsvērumi un viņš pielāgoja Rīgas apstākļiem jau citur redzēto tradicionālo 18. gs. bibliotēkas zāles projektu.

Bērenss atzīrās ar Montesķjē idejām un anonīmi bija publicējis Rīgas laikrakstā *Rigische Anzeigen* pārskauro par viņa darba saturu.³⁸ Līdzīgas idejas

Pa labi lejā / Right below:

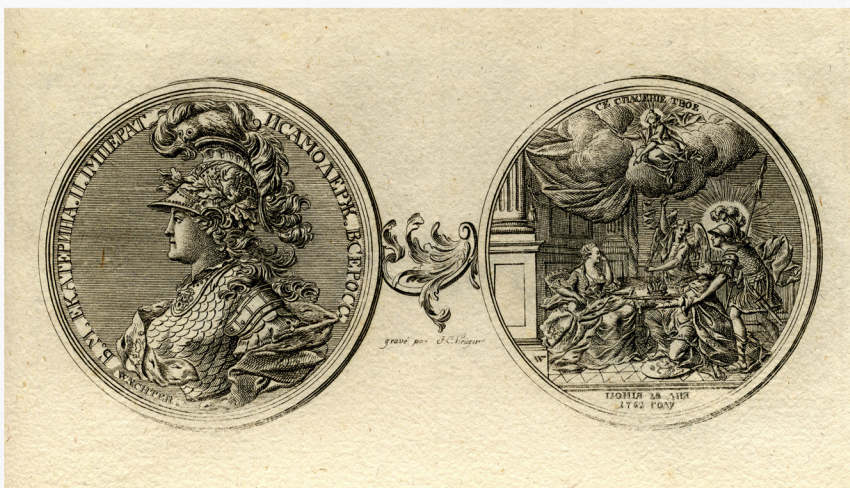
J. K. Krīģera ofors ar Johana Georģa Vehtera darinātō Katrinas II kronēšanas medaļu
J. C. Krīģer's etching after the coronation medal of Catherine the Great by Johann Georg Wächter
No / From: *Ricard de Tregalle P. Médailles sur les principaux événements de l'empire de Russie depuis le règne de Pierre le Grand jusqu' à celui de Catherine II. – Potsdam: Schōs Sommer Imprimeur de la cour, 1772. – Pl. 92. LABR*

Katrinas II “Norādījumi” otrais, papildinātāis izdevums (Sanktpēterburga, 1770)
The second, expanded edition (St. Petersburg, 1770) of Catherine the Great's “Instruction to the Legislative Commission”. LABR

ietekmēja un sajūsmīnāja arī Krievijas imperatori Katrīnu II, kura iekļāva izrakstus no "Līkumu gara" savos "Norādījumos komisijai par jauno noteikumu sastādīšanu" (*Наказ (...) Комиссии о сочинении проекта нового Уложения*, Maskava, 1767, papildināts izdevums: Sanktpēterburga, 1770), kas vēlāk veidoja jauno Krievijas impērijas likumu krājuma kodolu. Katrīna II bija kļuvusi Bērensam par apgaismotas valdnieces ideālu. Viņš uzskatīja, ka carienes "Norādījumi" un "Rīkojums par pilsētām"³⁹ (1785) "apvieno mācītos līdzpilsoneus ar pārējiem vienā slāni, lai iedibinātu un veicinātu pilsētas sabiedrisko vērtību uzplaukumu" (59). Katrīna II, kas pieņēmusi Minervas veidolu un sniedz rīdziniekiem – bibliotēkas lasītājiem – savus "Norādījumus", norauģas no bibliotēkas Kolonnu zāles griestu plafona. Romieši gudrības un zināšanu dievieti Minervu, kas tēpusies taisnīgas karotājas bruņās un bruņucepurē, godāja kā pilsētu, amatu un mākslu aizbildni, viņas tempļi tīkās dzejnieki un brīvo mākslu pārstāvi. Rīgas pilsētas bibliotēkas griestu plafona paraugam kalpojusi kāda medaļa⁴⁰, tā varēja būt J. B. Gasa ap 1770. gadu kālta vai kāda cita – radniecīga. Tas nerada izbrīnu, jo vairākiem Rīgas patriciešiem un arī rātskungam Bērensam piederēja ievērojamas monētu un medaļu kolekcijas; to apliecina Bernulli.⁴¹ Rīgas pilsētas bibliotēkas zālē bija satikušies dievi, filozofi un literāti, tie sagaidīja pie durvīm, līkojoties no astoņām nišām abās priekšstēlpās. Bet valdniece – pilsētas labvēle – pārraudzīja visus no debesīm, resp., griestiem. Iespaidīgākā bibliotēkas interjera sastāvdaļa ir gleznojums uz zāles gala sienas – t. s. "Pētera I lode", ko pēc Voldemāra Dītrīha fon Beninghauzena-Budberga zīmējuma darinājis Aleksandrs Vilhelms Heitmanis.⁴² Domājams, ka arī gleznojuma tēmas izvēle notikusi Bērensa patriotisko uzskatu iespaidā, viņa pirmās apsvēkuma raksts jaunās bibliotēkas zāles sakarā "Pētera Lielā lode Rīgas pilsētas bibliotēkā" (1787) sniedz detaļas pārliecināšu un konceptuāli pamatotu bibliotēkas zāles filozofiski dekoratīvās programmas izklāstu: "Valdnieks, kas savā valstī no jauna iedecda zinātnes gaismu, šeit zālē attēlots kā aizstāvis – kopā ar savām milulēm mākslām, dabiski heroiski liculām, ar upurīgi radošu skatienu."⁴³ Gleznojumu papildina oriģināla vēsturiska reālija – Pētera I ir kā pašrocīgi izšauta lielgabala lode, kas iemūrēta sienā, un Bērensa komentārs vēsta: "Arī viņa lode nepostīja, tai pāri Vidzemes gaidošajā kļēpi no pilnības raga plūda mūžīgs miers un pilsoniska brīvība. Agrāk tā bija labdarīga kara dieva aplenkuma simbols un tagad ir palādijs Krievijas Minervai veltītā zālē."⁴⁴

Var pieņemt, ka personāžu un ikonogrāfisko motīvu izvēle notikusi Bērensa ietekmē. Tad arī kļūtu saprotamāks bibliotēkas zāles visai neparastais veidols, jo tās interjeru veido atšķirīgu sastāvdaļu kopums. Dekoratīvie elementi ir stilistiski nesaderīgi – baroka laikam piederīgā galerija un kolonnu marmorējums, korintiskie kapiteļi, nesamērīgi liels un smagnējs griestu plafons klasicisma stilā; arī pīlgtās krāsās gleznotā freska gala sienā drīzāk ir kā svešķermenis gaišos pasteltoņos ieturētajā telpā. Varbūt nevajadzētu pārmest jaunajam būvmeistaram, ka viņa realizētajam projektam trūka harmonijas un vienotības. Viņam nācās respektēt Rīgas rātes viedokli, kases kolēģijas ierobežojumus un inspektora Bērensa vēlmes. Arī par zāles simbolu kļuvušo 36

Žans Pjērs Adors / Jean-Pierre Ador
Katrīna II kā Minerva. Zelta tabakdoz ar medaļu
Catherine the Great as Minerva. Gold snuff box with a medal. 1774
Maskava, Valsts Kremļa muzejs / Moscow, the State Kremlin Museum
Interneta resurs / Internet resource

Pēterburgas Zinātņu akadēmijas bibliotēka Kunstkameras ekā. Zāles kopskats perspektīvā 1741. gada pirms ugunsgrēka. Kristiana Albrehta Vormana vara gravūra pēc Dirolfimo Bona zīmējuma. 1744

The Library of the St. Petersburg Academy of Sciences in the building of Kunstammer. Perspective view in 1741 before the fire. Christian Albrecht Wormmann's copper engraving after a drawing by Girolamo Bon. 1744.

No gravūru sērijas / From the engraving series: Gebäude der Kayserl. Academie der Wissenschaften Bibliothec und Kunst-Kammer in St. Petersburg nebst einer kurzer Anzeigung aller daselbst vorhandenen Kunst-und Natur-Sachen zum Gebrauch derjenigen, welche die Academie besuchen wollen. – St. Petersburg: Kayserl. Academie der Wissenschaften, [s. a.], LABR

Iebūvniecības grāmatu skapis Kolonnu zālē galerijā. Atsegts izpētes un rekonstrukcijas gaitā / Built-in book-case in the gallery of the Column Hall. Discovered during the research and reconstruction. Foto / Photo: Pēteris Blūms, 1985. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs / Riga History and Navigation Museum

44
72476

B₁ galerijas līmenī pēc grāmatu skapju atvēršanas.

A – atklātās durvju kārba.

B – grāmatu skapja konstrukcija.

kolonnu jautājumā, jo Hāberlanda iesniegums 1778. gada 2. maijā⁴⁵ liecina, ka būvmeistars sākotnēji iebilda pret kolonnu izveidi: brīvstāvošas kolonnas zem galerijas vārtu izpalki, jo to dēļ visa bibliotēka būs ļoti pieblīveta un telpa tā ierobežota, ka tur neko nevarēs ievietot. Hāberlanda sākotnējā – rātes neapspīrinātā – zāles plānojumā vadmotivs viņa pašā formulējumā bija "ērtības un skaistums"⁴⁶, bet valstiski patriotiskie un filozofiskie akcenti zāles ierērtā vārta būt Rīgas rātes prasība.

Grāmatas otrā profila sešās nodaļās Bērensis izklāstīja savu ideālās bibliotēkas konceptu un raksturoja vēlamo grāmatu krātuves iekārtojumu un saturu. Otrās profila struktūrēs tāpat kā autora iecerētās modernās bibliotēkas tematiskās grāmatu krājums un jūmtai atšķiras no realitātes – bibliotēkas rokagrāmatā fiksētā tradicionālā grāmatu kārtojuma. Proti: "I. 4 nodaļas lielajā grāmatu zālē. II. Matemātiskais skapis. III. Enciklopēdiju skapis. Daļas mākslas. IV. Krievu literatūra. Par pasules un tēzemes vēsturi. V. Tirdzniecības bibliotēka." (78)

Vienlaikus šīs nākotnes vīzijas izklāstās saglabājās dažas skopas, bet vērtīgas liecības par Rīgas pilsētas bibliotēkas zāles ierērtu 18. gs. beigās: "Lielā grāmatu zālē iekārtota visā ēkas garumā. Sienas simetriski sedz augsti un zemi skapij gan ar stiklotām, gan drašu sieta durvīm. Marmora korintiskās kolonnas balsta galeriju." (79)

Autors pats gan noslēgumā brīdina, ka nevajag šim aprakstam akli uzticēties: "Kad sāka salīdzināt un prestatīt aprakstu realitātei, izrādījās, ka aprakstītās skulptūras ēkas frontonā ir no ģipša, bet korintisko kolonnu marmors bibliotēkas zālē patiesībā ir krāsoņāja mākslas darbs. Un bibliotēkas atklāšanas sakarā izlaista piemiņas medaļa īstenībā ir varā gravēta apsevkuma raksta vīniete." (152) Minēto apsevkuma rakstu "Pētera Liēla lode Rīgas pilsētas bibliotēkā", ko Bērensis bija licis iespīest 1787. gadā, tiešām griezēja divi vara grebuma atēli, kas nosacīti atveidoja zāles gala sienas izņemuma un griestu plafona detaļas uz grāmatu rindu fona.

1778. gada maijā Rīgas rātes kases koleģija⁴⁷ nebija piekritusi pilnībā apmaksāt arī būvmeistara piedāvāto fasādes risinājumu⁴⁸, tāpēc tikai 1899.–1901. gadā Vilhelma Neimana vadītājas pārbūvēs⁴⁹ ēka ieguva "būtiski bagātīgāku arhitektonisko veidolu, kura motīvi smelti Hāberlanda mākslas formu krātuvē"⁵⁰, t. i., septiņus pilastus ar korintiskajiem kapiteļiem pagalam pusē un grezno zelmīni Jaunielas pusē. Un tomēr Bērensis sava sacerējuma izskaidro attaisno šīs vilības un ierobežojumus, "jo problēma, kas pilsētas pārstājiem tikusi uzdots, ir – kā nelieliem izdevumiem panākt vislielāko labumu" (152–153).

Bērensis redzēja bibliotēku kā multifunkcionālu sabiedrisko institūciju; grāmatu jeb zināšanu krātuvei, viņaprāt, jāveido tie liberālē morālētiskie intelektuālie un tiesiskie pamati, "kas jāieleik, lai pilsoniskā sabiedrība pilnveidotos paplašinātas valsts ietvaros, lai viss, cits citu negraujot, darbotos viena mērķa labad". Bibliotēkas priekštelpa ir rotunda, kurā nonāk, kāpjot pa augstajiem vīduslaiku pakāpieniem. Tā ir telpa, kurā mājo jauno laiku pilsētas kopības gars jeb *public spirit*. Apalās atvērums griestos, "kas sniedzas līdz pat otrajam stāvam", simboliski ļauj kopības garam vējot, aptvert visu ēku un "veidot un uzturēt pilsētu" (50).

Autors ir pārliecināts, ka bibliotēka varētu būt tā institūcija, kas pārmantojusi un iedzīvina antīkās pasaules demokrātiskos ideālus, tai jāklājas par sabiedriskās dzīves centru. Bibliotēkai jābūt intelektuālā kontaktu mudinātāji, zinātnieku mājoklim, un "dabaszinātnē jāklājas par iemīļotāko Vidzemes zinātņu nozari, kas kalpo tēzemes dabas bagātību iepazīšanai" (66), – tādu moto Bērensis izvēlējies stāstam par bibliotēkas Ovālajā zālē, ko viņš dēvē par tempļi, iekārtoto naturālīju kabinetu. No rotondas, kur valda kopības gars, cauri tainstūra studiju telpai apmeklētājs nonāk naturālīju kabinetā. Dzimtenes dabas vērtības pelnījusz tādu pašu ievēribu kā tālu pasaulē atrodamās, un tām vienlaikus jākalpo vispārējam labumam. Nikolausa fon Himzela kolekcijas liktenus testamentā bija uzcītās pārzināt Himzela radniekiem Bērensiem, un 1791. gadā kolekcija tika pārvietota uz šo bibliotēkas telpu, papildināta ar jauniem iepirkumiem un dāvinājumiem. Mūsdienu acīm skatoties, grūti iedomāties, kā nelīdžājā telpā, kur tagad ir Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Sudraba kabīnes, varētu iekārtot tik plašas kolekcijas, ko savulaik aprakstījis arī Bernulli. Tur bija izvietojusies monētu un medaļu kolekcija, 100 vietējo putnu un dzīvnieku izbāzņi, herbārijs, minerālu kolekcija, greznas, gravīrām ilustrētas grāmatas. "Himzela kabīnē savāktas visas atsevišķas kolekcijas, te varētu būt arī tās, kas atrodas ārpus pilsētas mūriem." (66) "Te redzami

prieksmeti, kas joprojām kādam pieder, kļūst par kopīgu vērtību. (...) zemie slēpjas labumi, kam jātiek izmantoti kopīgi.” (68) “Iekšzemes kolekcijas papildinot līdz pilnībai (no derīga insekta līdz greznām pērlēm), kabinetu būtu tiesīgs saukties par nacionālu (*Vaterlaendisches*)”. Lai atvieglotu meklēšanu un kolekcionēšanu, kāds Linneja skolnieks⁵¹ (...) izveidojis jau zināmo dabas bagātību aprakstu un izdevis katalogu. Tātad mums būtu arī pašmāju rakstnieks.” (69) “Templis – šis vārds naturāliju kabinetam nav dots tā arhitektūras dēļ, bet tāpēc, ka vieta, kur māsās godāt Radītāju un viņa darbus, tikpat labi ir templis kā tā kaimiņiene – tikai ar vieglu sienu ardalītā augstā Doma baznīcā.” (74) Vienlaikus priekšs saglabājis intriģežoso ziņu par zudušu faktu Häberlanda projektēto priekšplatu izveidē – paaugstinātajiem griešiem rotundā un Ovālajā zālē.

Bibliotēkas zāles varētu atrasties arī vērtīgi mākslas darbi, kas veidotu skaistuma izjūtu: “Vēl mūsu bagātnieki nav iekārtojuši publiskas zāles gleznām un mākslas darbiem. Dodiet tos šur un tur izmētos darbus tikmēr šeit. Gleznām tumšā nav krāsu (...). Mūsu sabiedriskajā zālē varētu atrasties kāds pareizā gaismā novietots Vauvermana⁵² vai van Deika darbs, kas veidotu mūsu līdzpilsonu gumi.

Ja ceļotājam būtu iespējams iegūt Hallē un Drēzdenē redzētos darbus – vai tas būtu Forsters, dēls, kas zīmē, tēvam līdzās stāvot (...), vai arī Grafu ģimene, skaisti izkārtota, dzīvības un dveseļes pilnā⁵³ –, tad es šos darbus būtu paņēmis līdzi priekš mūsu lasītavas. (...) Morāliskais gars nestridas ar skaistuma izpratni, abi vienojušies, abi ir arvien tuvāk saradojušies, abi ved pie cilvēka augstākā mērķa – viņa cildenuma.” (105)

Divas pēdējās Bērensa iekārotās gleznas vēsta par autora aizraušanos ar dabaszinātnēm. Anġļu ceļotāja Džeimsa Kuka ceļabūdiņa un Berlines Zinātņu akadēmijas locekļa Johana Georga Zulcera (1720–1779)

portretu klārbūtnē bija jāveicina bibliotēkas apmeklētājos pētnieciska interese un ceļojumu kāre, zinātnieka, estēta un kolekciju veidotāja priekšs, kas baudāms un rosināms kopīgi ģimenē, plecu pie pleca, tēvam un dēlam. Gleznu izvēle nav bijusi nejauša, bet pārdomāta un didaktiskiem nolūkiem pamatota. Bērensa komentārā jaušama arī sasaiste ar Zulcera izstrādāto mākslas un estētikas teoriju (1771), kas par augstāko vērtību atzīst spēju cildeni domāt – just.⁵⁴ Noprotams, ka Bērenss, kuram arī bija gravīru kolekcija⁵⁵, bija ļoti pazinis savu laikabiedru namos Rīgā atrodamos mākslas darbus. Augusts Kērtens⁵⁶, kurš Rīgu apmeklēja 1782. gada februārī, raksta par šeit redzētajām gleznu kolekcijām: tirgotājam Holanderam⁵⁷ ir ievērojama gleznu kolekcija, tostarp Pitera Paula Rubensa, Antonisa van Deika un Ticiana oriģināli, un reti kurai privātpersonai ir tik daudz un vērtīgu seno un jaunlaiku mākslinieku gravīru; birģermeistaram Švarcam un tā dēlam ir labas nīderlandiešu meistarū gleznas tāpat kā Fosa kungam⁵⁸; katrā ievēribas cienīgā Rīgas namā ir liels skaits ar labu gaumi izvēlētu gleznu un gravīru, kas grezno istabas.⁵⁹

Visbeidzot veras bibliotēkas zāles durvis. Turpmāk piesaista pamatīgs grāmatu krājuma raksturojums. Jāatgādina, ka Bērensa simpātijas pieder nevis bibliotēkai – muzejam, bet grāmatām, kas aktīvi kalpo izglītības, apgaismības, ekonomikas, tirdzniecības, zinātnes uzplaukumam un sabiedrības labklājībai. “Mūsu publiskajā birzā patiesas atziņas cirkulē tikpat labi kā preces. Šajā atklātajā [domu] apmaiņā savas spējas zaudē pravieši un brīnumdari, kas laiku pa laikam arī šeit uzrodas. Kalioistro⁶⁰ saprata, ka šeit jau skaruve ir par gaišu.” (37)

“Čik daudz spekulatīvu patiesību, ko atklājuši jaunie filozofi, tiek uzglabāts filozofijas skapī? Kas bija līdzšinējā spekulatīvā filozofija no

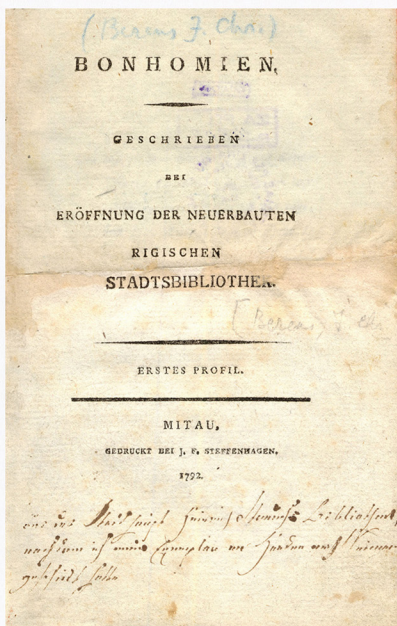
Rīgas pilsētas bibliotēkas lasītava rātsnamā. 19. gs. beigū–20. gs. sākuma foto
Reading room of the Riga City Library in the Town Hall. Photo from the late 19th–early 20th cent. LABR

dievšķā Platona līdz transcendentālajam Leibnīcam?" (82) Skapju rindā atrodami "matemātikas skapji" – tā ir paliginātne pilsetai. Matemātikas skapjos vajadzētu atrasties arī grāmatām par fiziku, būvniecību, arhitektūru, ūdensapgādi, kūnbūvību. "Svarīgi itāļu, holāndieši, franču, vācu darbi par visām būvniecības nozarēm – pārāk retiņi privātbibliotēkām un nepieciešami vispārējai lietošanai."

Apraksts sniedz daudz trāpīgu pilsvērdes vērojumu: "Skaistā pilsoniskā būvmāksla Rīgā ienāca ar saviem darbības priekšrakstiem. Dzīvojamās ēkas bija maz cietoksni lielā cietoksni, tādās, kādām tām bija jābūt, – noderīgas precu noliktavas, kur mājās iedzīvotāji bija uzraugs; tās pretojās izskaidinājumiem, ko vēlāk vēlējas ieviest. Mājas labiekārtošana un ērtības tolaik nevienu nenodarbināja, tie nepazina nepieciešamību atļaut sevi un iepriecināt ar cēlāku dzīves vajadzību apmierināšanu. Nelielais apjoms, ko ierēma mūru ierobežotā pilsetā, padarīja iedzīvotājus par tūviem un citu citam līdzdalīgiem kaimiņiem, tas vienlaikus nodrošināja pret pārmērībām un greznību būvniecībā. Tikai svabadi novietotajā rātsnamā mākslai bija kur izvērsties" (88); tā ir būve, "kas demonstrē jauno ēlo gaumi, kura tagad valda mūsu ziemeļos. (...) Ļudsenīckās deļ – svētīgās un vienlaikus brīvību mīlošās Daugavas deļ – pilseta bieži kļūstamī palīdzību, ko tai nevarīgi zinātne vienmēr atteica. (...) straupe nēļava ar despotisku mākslu ierēgoz savu plūdumu (...). Vecais, jau nolietotais ūdensvads, kas ļauj darboties strūkļakām mūsu mājās un ko tagad būtu nepieciešams aizstāt vai pastiprināt ar noderīgāku vauka mašīnu, ir vienīgais publiskais mehāniskais palīgs mūsu rokām, kuras darbojas ar parasto pumpi.⁶¹ (...) Skaistais plostu tilts te tika iekārtošs bez mehānisko mākslu palīdzības. Pateicoties mūsu ļaimīgajam liktenim, esam līdz šim varējuši izītkit ar visal nedaudz mākslām un zinātēm. Mēs godājam mākslu un zinātni, kad tās dabai seko un to atbalsta, nevis atseu no tās." (93–94)

Bērens, krietni apsteidzot laiku, jau prognozē Rīgas pilsetas izaugsmi,

kas iespējama vien tad, ja atsakās no viduslaiku pilsetas plānojuma, nojauc vaļņus un projektē jaunās, visiem iedzīvotājiem nepieciešamās sabiedriskās būves un atpūtas kompleksus. Tāpēc "vīrs, kurš pie iepriekšējiem skapjiem savu nezinašanu ietina mēlēl [slēpa], izrādās liels pastaigju cietinātjs un vienlaikus arī mērnieks. Viņš mērija ar soļiem pilsetu visapkārt vaļņiem, cērt redzēja aizņemst sastāvējušos grāvjus, ko apdzīvoja muļķīgi aizsargdēvi; redzēja iekārtotu kanālu, lai pievadītu pilsetai svaigu ūdeni, redzēja nolīdzinātu tūveju smilšu kalnu un tur ierīkoto skatu laukumu. Viņu pierceja rūpes par vaļņo apņemto iedzīvotāju veselību un, nesatraukts par šiem uzlabotajiem notiecinājumiem, 15 minūtes viņš apstaigāja neapēnoto bumbas spēles dārzu, līdz kopā ar pienvēdēju, kas draudzīgi dzīvo ar nodarbināto iedzīvotāju zem viena jumta, nonāca vietā, no kuras bija izģājis, – pie savas iemīļotajiem vārtiem ar uzrakstus: neraucēta darbošanās – Pax – savstarpēja līdzdalība – Concordia – un visā – Smilss (...)." (94–95) Stāstījās kopā ar peripatētīki bija nonākuši pie Pēteris vārtiem – Rīgas galvenajiem ieejas vārtiem – un lasīja 1639. gadā akmeņi iekalto stenā – hronodistiju latīņu valodā: *CIVES neC portus serV ant neC VaLLa neC arCes / ConserVat pletas paX neC ConjorDia CIVeS*⁶² ("Pilsoņš nesargā ne vārti, ne mūri, ne notiecinājumi, pilsoņus glābj godbijība, miers, vienprātība"). Rīgas vēsture zīmīgi liecina, ka tieši no šiem vārtiem 1857. gada 15. novembrī sākās Bērens paredzētie vaļņo nojaukšanas darbi.

"Zāles apakšējās sienas vidū stāv zems enciklopēdiju skapis, kura abās pusēs ir ierīkoti augstāki skapji jaunajai un senajai [dai]lliteratūrai." (96) Bērens dotais moto literatūras nodaļas aprakstam ir: "Grāmatu nodaļā jeb satura (*Kapitel*) saglabā balsi."

Enciklopēdijām pieder visas Bērens simpātijas, un pirmā to vidū ir "Lielā franču enciklopēdija": "Enciklopēdiju skapim iepretim stāv vecās un jaunās literatūras – (...) te to parādēs laukums. Te tās stāv cieņ kā mūzas, kas aizceļoja no Grieķijas uz Romu, pēc tam no dūmkainā Orienta apkaļ uz Itāliju, no turienes uz Franciju, Angliju un Vāciju un tad uz ziemeļiem, kur tām Pēteris iekārtoja mīteklus un kur tās tagad uztur Minerva [Katrīna II]." (98) (...) Dai]lliteratūra vienmēr sagatavo cēlu nopietnājam zinātēm, tās viena otrai ir tik uzticīgas, ka tiek apvienotas astronomijā un valsts zinības un lasīja klajā vēsturisku romāni." (99) (...) Un vēl par daiļajām mākslām: pārsmalcināta gaume, ko balsta daiļās mākslas, vairo greznības pārmērības. Ari mūsu ēklie tirgotāji varētu labi kļāt savus galdus, savas sienas apkārt ar gleznām un savās zālēs ļaut klausīties koncertus." (101)

Kurioza un jauka ir Bērens vēlme deļņu mūžu pulkam piepūlēt desmito – Vidzemes pavārmākslas mūza: "Mākslu rindā apakšā [tā] atrodas. Labi kļati galdī. Vai pavārmāksla ir arī daiļā māksla. Tā mazāk pieskatāma pie mākslām, vairāk pie skaistām zinātēm. Enciklopēdiskajai sienai iepretim ir vēsturiskā, kuras vidū ir tēzemes vēsture, labajā pusē – krievu literatūra un kreisajā – vispārējā zemju un tautu vēsture." (102) Bērens bija iedziļinājies daudzās Vidzemes vēstures avotos – hronikās un dokumentos, lasījis laikabiedru kritiskos sacerējumus, pazina Baltijas pagātnes skarbo gaitu un neabidzās atzīt patiesību par savu tautiešu smagajiem nodarījumiem, tāpēc likumsakarīgi ir viņa moto vēstures nodaļas aprakstam: "Humanitāte ir vēstures skapja atslēga." (122)

Piektā un beidzamā nozare, kam grāmatu krājumā jābūt pārsvētāi, ir tirdzniecība: "Ir vēlams un sagādāms, ka tirgotāju pilsetas bibliotēkas zālē tiek iekārtoja īpaša tirdzniecības bibliotēka." (126) Bērens prasība iekārtot speciālās literatūras bibliotēku bija novitāte. Līdz tam tirgzinības tika apgūtas empīriski, un grāmatās rodamās teorijas nav iespaidojušas tirdzniecības garu: "Sejenes tirgotāju prasme ir veidojusies un stiprinājusies darbīgos mācību un dienesta gados, pašakšumos un ceļojumos uz zemēm, kur nonāk preces. Jaunatnei būtu nepieciešams mācīties valodas, praktisko loģiku." (143)

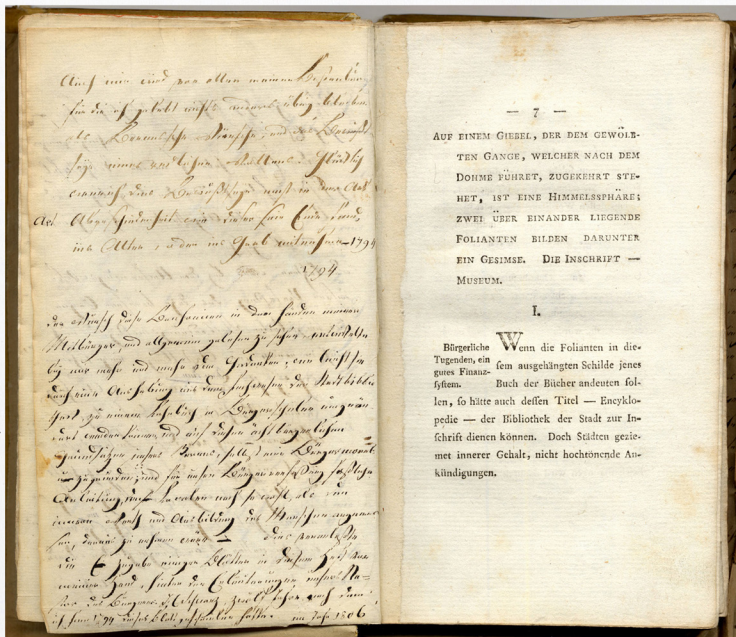
Pa kreisi un pa labi / Left and right: Johana Kristofa Bērens grāmata / Johann Christoph Berens's book *Bonhomie: Geschrieben bey Eröffnung der neuerbauten Rīgischen Stadtsbibliothek* (Mita: J. F. Steffenhagen, 1792). LABR

Bērens kā bibliotēkas inspektors vēlējis, lai jaunajā bibliotēkā iekārto vēl divas būtiskas kolekcijas. Bibliotekārs Johans Gotfrīds Agelūts⁶³, pēc izglītības teologs, nevēlējās to darīt un padomu neņēma vērā, tāpēc Bērenss atgādīnāja vēlreiz, cik lietderīgi būtu, ja bez tradicionālajām nozarēm bibliotēkā būtu vēl, kā "plānā bija paredzēts, skapis ar uzrakstu *Publiciaet*, kas nu jau ticis svītrots. Tāpēc, ka šā vārda, tāpat kā citu politiskas nokrāsas jēdzienu, saturs ir kļūvis strīdīgs, jo tics izskropļots un greizi izmantots. Šeit kā pamācība un pamatojums varētu tikt glabāti visi mūsu pilsētas publiskie lēmumi, rīkojumi, apstiprinātā pārvaldes rēķini. (...) Citam skapim būtu jābūt ar uzrakstu "Tēzemes vēsture" – papildinātām vēl ar tiem materiāliem, ar ko tik bagāts pilsētas arhīvs."

Bet bibliotekārs tā vietā bija iekārtojis Bībeles izdevumu un baznīcnieču darbu kolekciju. Un Bērenss pat pēc vairākiem gadu negribēja slēpt sašutumu par pavecā Agelūta nekompetenci, ieteipību un konservatīvo domāšanu: "Lieta būs nopietna – tā skar visus. Kā gan citādī šajā rakstā, kur nepiederas nesvarīgas personas, varētu iekļūt bibliotekāra kapriizes? No ievēribas, ko pilsēta iegūst ar ierēdņu starpniecību, ir atkarīga daļa tās autoritātes un labklājības: viss labāks pilsētā ir atkarīgs no tā, kā katrs ir apguvis vai māca apgūt citus tos pienākumus, ko ir uzņēmies kopības labad. Tātad kāds mācīts virs, kurš stūrgalvīgi nesepj orientēties literatūrā (kā tas ir ar pilsētas bibliotekāru), nedrīkst uzņemties par pilsētas pirmo literātu – kādam bibliotekāram vajadzētu būt; tam vajadzētu ļaut vadīt viņa izslavēto citīgumu." (158) (".) Doma glabāt vienkopus Tēzemes vēstures avotus bija laba – kas gan varētu būt labāks bibliotekāram. Vārdi *Patres* un *Historia Patriae* pēc skaņas nav pārāk atšķirīgi..." (156) Tradicionāli Eiropas un arī Rīgas seno bibliotēku plauktos un ar roku rakstītajos katalogos izdevumi kārtoti un reģistrēti nosaukumu alfabētiskā secībā. Ja bibliotekārs ir neziņošs vai pavīrēš kā šajā reizē

Agelūts, pēc nosaukumiem rindotās grāmatas noklist un nonāk tajās tematiskajās nodalās, kas ir pretrūnā ar to saturu, t. i., daļlitteratūra tiek novietota līdzās vēstures grāmatām. Bērenss izvīrta augstas prasības bibliotēkas pārziņa kompetencei, un arī "bibliotēka kaprižēm" nav attaisnojuma – ideāla bibliotēka prasa moderni domājošu darbinieku. Jo Bērensa ideālās bibliotēkas vīzijā ir pamatota pārlicība, ka "mūsu pilsētas bibliotēkā vajadzētu būt atrodami ne zinātnieku dvēseles barības (*gelehrte Seelenspeise*), bet gan pilsētai noderīgu un svarīgu darbu klāstam. Šāds grāmatu krājums pats sevi cildina un turklāt saprotamāk nekā kāds uzraksts virs durvīm grieķu valodā." (154) Uzrakstu *Patriae* ("Tēzeme"), kas aizkatināja Bērensu, virs bibliotēkas zāles ieejas durvīm bija vēlējis iekalt Agelūts, un tas projektā nebija paredzēts. Bērensam šķita, ka tā bijusi lieka pompozitāte. Un tiesa – vai gan ilgi ar lozungiem ir leņpiem saukļiem var aizsegt nepilnības? Rodas tomēr aizdomas, ka Bērensa personiskā nepatika pret Agelūtu darījusi dažus viņa spriedumus neobjektīvus. Rīgas pilsētas bibliotēkas rokasgrāmata sausi apliecinā, ka Agelūts, 34 gadus rūpējoties par bibliotēku, spējis panākt, ka tās fonds būtiski pieaudzis un tics labi uzglabāts un kārtots.⁶⁴ Rīgas rātes protokols jautājumā par Agelūtam piešķiramo algu apstiprina, ka 1777. gadā Bērenss kā bibliotēkas inspektors apliecinā viņa atzīstamo rūpību bibliotēkas darbā.⁶⁵ Un visbeidzot – šķiet, ka, pateicoties tieši Agelūtam, no 1765. gada jūnijā Rīgas pilsētas bibliotēkas grāmatas pirmo reizi iegūst savu pazīšanas zīmi – apaļo zīmogu ar Rīgas ģerboni un uzrakstu *Ex Bibliotheca Rigenis*.⁶⁶

Laika gaitā bagāto, ietekmīgo un intelligento Bērensu dzimtu pieminēja arvien retāk. Hāmaņa un Herdera iemīļotā Bērensu (vēlāk Heija) mūziņi pie Filozofu gaves Daugavgrīvas ielā, kur "Bērensu aprindas" pulcējās vasarās, 20. gs. gados kļuva par pamestu graustu, līdz sabruka. Bērensu vārds vairs Rīgā nav saglabājies. Rīgas pilsētas bibliotēka

²⁷ Gebäude der Kaysrl. Academie der Wissenschaften Bibliothec und Kunst-Kammer in St. Petersburg nebst einer kurzer Anzeigung aller daselbst vorhandenen Kunst- und Natur-Sachen zum Gebrauch derjenigen, welche die Academie besuchen wollen. – St. Petersburg: Kayserl. Academie der Wissenschaften, [s. a.]

²⁸ Tolak nesen uzcelt Greifvaldes bibliotēkas zāle atelotā grāmatu (1775): Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs. Kolonnu zāle Jauņielā 22. Arhitektoniski mākslinieciskā izpēte / Krūpnieks vadītājs P. Būms. – Rīga, 1985. – 1. sēj. – 8. lpp. Maģistrs. RVKM akts, Z21 53/1, 3. sēj. – 1. art. RVKM akts, Z21 53/3.

²⁹ Hand-Buch bey der Stadt-Bibliothek. – S. 149.

³⁰ Karl-Gorlohs Zantig (*Sonnet*, 1765–1827) 1765. gada literārs, jebka baznīcas vīrsamācītājs (1791–1803). Vidējais ģenerālsuperintendents (no 1803).

³¹ *Sonnet* K. G. Beyträge zur Geschichte der Rīgischen Stadtbibliothek allen patriotischen Mithbürgern gewidmet. – [Rīga], 1792. – 21 S.

³² 1781. gada maijā apmaksāts rēķins par 1700 collu bibliotēku (ēlīgi) un 150 puscollu bibliotēku ziedrumu Bīzēm (LVVA, 1390. f., 4. apr., 1515. l., 123. lp.). Koka grīdu zāle ielikta tikai 1859. gada remontdarbā, tad arī beidzot ierīkota apkure visās bibliotēkas telpās, zāle ir galējā pārūvējēja logus un ielikta arī dubultlogus (turpat, 1. apr., 937. l., 4. lp.).

³³ Hand-Buch bey der Stadt-Bibliothek. – S. 202.

³⁴ Straujā fonda pieauguma dēļ telpas Doma kompleksā izrādījās par sauru, ēka bija kļuvusi arī nedroša – apkārtējās velnes un sienas vairs neturēja grāmatu svaru radīto slodzi. 1891. gada vasarā Rīgas pilsetas bibliotēka pārcēlās uz rātsnoma otro un trešo stāvu. Tur tā darbojās līdz katastrofālajam ugunsgrēkam 1941. gada 29.–30. jūnijam.

³⁵ Divas grāmatas, kas rotājusas zeltīnā, nav saglabājušas. Tās bijušas novietotas gūlīs, kā arī kaisoti ar sarkanju ēļās krāsās, bet sāni (t. i., griezumā) bijuši balts; grāmatām bijuši čerti ar ielu zeltu zeltīnā slēdži. Sk.: LVVA, 1390. f., 4. apr., 1515. l., 1225. lp.

³⁶ Šeit un turpmāk – ikvārds aiz citāte norāde uz Bērnus dārša *Banbanen* lappusi.

³⁷ *Neuendahl* J. H. R. Materialien zur Chronik von Riga von 1783 bis 1797 // *Eckardt* J. Bürgerthum und Bureaucratie: Vier Kapitel aus der neuesten livländischen Geschichte. – Leipzig, 1870. – S. 45. Sacītais attiecināts uz diviem agrāk rakstītajiem Bērnus sacerejumiem – par municipālo satversmi (1783) un apsvērkumu sakārā ar bibliotēkas zāles atklāšanu (1787), bet tikpat labi raksturo arī *Banbanien*.

³⁸ *Berens* J. Chr. Grund-Riß des Werks von den Gesetzen (de Loix) // Rīgische Anzeigen. – 1767. – St. 21. – S. 170–176 (Gelehrte Beyträge zu den Rīgischen Anzeigen auß Jahr 1767). Pārskats iespējas saistībā ar agrāk turpat (1767. – St. 18) publicētajam Katrinas II "Norādījumiem" (*Vorschrieff*).

³⁹ 1785. gada 21. aprīlī izsludinātais rīkojums reguleja atsevišķu pilsetnieku kategoriju stāvokli un sadalīja tos sešās kārtās. Tās norīcēja jaunu velnes ierīcību veidošanai. Uz šī rīkojuma pamata 1787. gadā tika atlaista arī Pārvaldes ierīcību Bērnus un izsludinātas kārtas rēķinā vēlēšanās.

⁴⁰ Kolonnu zāle izpētē konstatē, ka plāfona risinājuma pamatā ir "Pēterburgas medaļu meistars J. G. Vehtera kalnā medaļas kompozīcija, kas pārņēma grieķu plakān. Ar to izskaidrojama konkrētais apstākļos nefunkcionāli sastāta lenta viena ciņa ovalā". Sk.: Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs. Kolonnu zāle Jauņielā 22. Arhitektoniski mākslinieciskā izpēte. – 1. sēj. – 12. lpp.

⁴¹ Kad Bernalli 1777. gada septembrī viesojās Bērnus mājās Rīgā, viņš tur iepazīnās ar krievu medaļu kolekciju, kurā bija 115 apbeilzētas alvas medaļas kopā Petera I laikiem; kolekcija bija paredzēta Rīgas pilsetas bibliotēkai. Sk.: *Bernalli* J. Reisen... – Bd. 6. – S. 16–17.

⁴² 1788. gada 9. februārī Rīgas krāsojotā amatā eltermanim Aleksandram Vilhelmam Heilmannam (*Heydmann*, ap 1750–?) samaksāts 175 valdsaldāriem par viņam 1786. gadā veiktajiem krāsojotā darbiem un arī par līlo glezniecību zālē, kurā atēlots imperators Pēteris I. Sk.: LVVA, 1390. f., 4. apr., 1528. l., 522. lp.

⁴³ *Berens* J. Chr. Die Bombe Peters des Grossen in der Stadtbibliothek. – Mitau: [J. F. Steffenhagen], 1787. – S. 5–6.

⁴⁴ Turpat. – 15. lpp.

⁴⁵ LVVA, 1390. f., 4. apr., 1328. l., 187. lp. (Krištofa Häberlanda iesniegums 1778. gada 2. maijā).

⁴⁶ Turpat.

⁴⁷ Vilhelms Neimans norāda uz 1778. gada 15. maija protokolu; kases kolonnu zāle notikusi 1778. gada 5. maijā. Sk.: LVVA, 749. f., 6. apr., 185. l., 279–280. lp.

⁴⁸ Jau Johans Kristofs Broce 1786. gadā zīmējis Doma baznīcas pagalma skatu (Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente... – Bd. 4. – Bl. 192), un nesen pabeigta gaisā apmēģinātā bibliotēkas ēka senā tātātota glābe, bet plāstirum.

⁴⁹ Vierzehnten, fünfzehnten und sechzehnten Rechenschaftsbericht der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprinzenen Russlands. Abtheilung für den Dombau zu Riga, 1898, 1899 und 1900. – Riga, 1901. – S. 8.

⁵⁰ *Pirng* H. Christoph Haberland // Jahrbuch für bildende Kunst in den Ostseeprinzenen. – Riga, 1910. – Jg. 4. – S. 8.

⁵¹ Rīdzinieks Jakobs Benjamiņs Fīšers (*Fischer*, 1731–1793) bija studējis zooloģiju un botāniku pie Kārla Linneja Upsālā. Tā kā Rīgā viņam nebija iespēja nodarboties ar dabaszinātni, viņš kļuva par bāriņtiesas amatvedi (no 1770). Rakstījis par Vidzemes dabaszinātņu vēsturi un mineraloģiju. Brīvmūrnieks, *Zum Schwedls ložas* biedrs.

⁵² Filips Vauvermans (*Vauverman*, 1619–1668) un Pīters Vauvermans (1623–1682) – holāndiņu anglu glezniecāji.

⁵³ Norāde uz angļu glezniecāji Džona Frānsīsa Rīgo (*Rigaud*, 1742–1810) gleznotu dubultportretu (1780), kur atēlots celotājs Georgs Forsters (1754–1794, vēlāk profesors Halle) un viņa tēvs Johans Reinholds Forsters (1729–1798) Taiti; abi bija Džeimsa Kuka ceļabiedri. Antons Grāfs (*Graff*, 1736–1813) – galma glezniecājs; pašportrets

ar ģimēni pie dabaszinātnieka, mākslinieka sievāstēva un labvēļa Johana Georga Zulcera portreta (1785).

⁵⁴ *Sulzer* J. G. Allgemeine Theorie der schönen Künste. – Leipzig, 1771–1774.

⁵⁵ *Bernalli* J. Reisen... – Bd. 3. – S. 259–260. Bernalli piebilst, ka savas gleznas Bērnus agrāk pārdevis Kurzemes hercogam.

⁵⁶ Augusta Friidrihs Vilhelms fon Kērens (*Keren*, ?) – kolēģijas padomnieks, Vidzemes ģenerālgubernatora Georga Brauna sekretārs, nekārtīgi darījušies dēļ 18. gs. 90. gados bija spiesti slēpti pamest Rīgu un vēlāk ar citu vārdu uzstājies Vācijā.

⁵⁷ Johans Samuēls Holanders (*Hollander*, 1754–1799) – rēķinings, bibliotēkas inspektors vietniecis laikā pie Johana Kristofa Bērnus (no 1790, sk.: Hand-Buch bey der Stadt-Bibliothek. – S. 134), kolekcijas un bibliotēki, Johana Samuēla Holandera bibliotēku (12 000 sējumu) un gravīras 1815. gada norīcēja kanceļars grāfs Nikolajs Rumjancevs (1754–1826); kolekcijas tā iekļautas Rumjanceva muzeja krājuma Pēterburgā (tagad – Krievijas Valsts bibliotēka Maskavā). Holandera bibliotēka un gravīras fīksētas katalogā: Verzeichniß der ansienlichen Bücher- und ausgedehnten Kupferstich-Sammlung des verstorbenen Herrn J. S. Hollander. – Rīga, 1810. – 464, 38 S. Par Holanderu kolekciju sk.: *Buchholz* A. Ein baltisches kulturhistorisches Museum: Vortrag // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprinzenen Russlands aus dem Jahre 1886. – Riga, 1887. – S. 125. Dalā no Holanderu ģimenes gleznu kolekcijas notārkusi Arzenju mākslas muzeja Rīgā.

⁵⁸ Jakobs Johans Foss (*Voss*, 1736–1794) – apriekārs, celotājs un mākslas kolekcionārs.

⁵⁹ *Keren* A. Fr. W. u. i. Auszug aus dem Tagebuch eines Russen auf seiner Reise nach Riga. – [Rīga], 1782. – S. 128.

⁶⁰ Grāfs Aleksandrs Kalostro (*Kalostro*, istajā vārdā *Georgs Babanov*, 1743–1795) 1779. gadā uzvarējis Rīgā un Jelgavā; šeit viņš sabija vairākus mēnešus un mēģināja organizēt zāļu rūku, rīkoja okupu seansus, tūcāi vairs neiekāpja. Elīza fon der Reke vērusies pret viņu un uzrakstījusi atmaskojošu rakstu: *Recke E. s. d.* Nachricht von des bereuhtigen Casiglioso Aufenthalte in Mitau im Jahre 1779 und von dessen magischen Operationen. – Stettin, 1788. – 32, 168 S.

⁶¹ Par Rīgas iedzīvniecībām un idēni skūsi sk. komentārus Broces zīmējumiem: Sammelung verschiedener Liefländischer Monumente... – Bd. 2. – Bl. 82–89; *Broce* J. K. Ziemeļumi un apraksti. – Rīga, 1992. – 1. sēj. – Nr. 259–269.

⁶² Uzrakstu uz šiem un citiem Rīgas vārdu norakstījis Broce ap 1776. gadu. Sk.: Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente... – Bd. 1. – Bl. 226.

⁶³ Johans Gotfrīds Agēlītis, seniors (*Agelutis*, 1732–1805) – teologs, Domaoklas konkrētors un vienlaikus 34. gadus pilsetas bibliotēkas bibliotēkars (1762–1796).

⁶⁴ 1763. gadā spējis ap Agēlīta stāšanās amatā uzskaitīt 8006 sējumu, bet 1796. gadā – 11 515. Pieaugumu veidoja lielākoties privātpersonu dāvinājumi, pilsetas grāmatpiederīgie Hartknohu (tēva un dēla) jaunā izdevumi, kopā 1735. gadā – Pēterburgas Zinātņu akadēmijas izdevumu brīvēksmelāri. Agēlūtis atkārtoti pārveidoja arī vēro grāmatu kārtojuma un izveidoja jaunas nodājas, kas apkoņoja lielākoties darbus par Krievijas un Livonijas vēsturi (*Rossica*, *Peropolitania*, *Historia patriae*, vēl *Livonia* (no 1796) u.c.). Tātad vēlāk Bērnus iecere par novārdniecības nodāļu tūkstus itenotona, tīkāt viņš pats to vairs nepēdējā. Vēsturniecē Marija Lācis rēzumē, ka Agēlītis izveidoja arī bibliotēkas pirmo katalogu sistēmu; bet saņemto grāmatu reģistru viņš sarādīja katrat nodāļai atsevišķi (tādā sistēmātko) katalogu ar apakšnodāļu rādītāju un alfabētisko reģistru, topogrāfisko katalogu un autoru alfabētisko rādītāju. Katalogi tāla veidotāji kā rokkrata katalogu grāmatas, un Agēlūta darības laikā bibliotēkas sistēmātkais katalogs ievēra 6 folio sējumus, topogrāfiskais nodāļu katalogs – 6 kvarto sējumus, alfabētiskais reģistrs – 6 folio sējums; bija arī divu alfabētiskais katalogi (vietējo autoru – *Lokalreperitorium*, Livonijas vēstures nodājas – *reperitorium universale*).

⁶⁵ LVVA, 749. f., 6. apr., 184. l., 279–280. lp.

⁶⁶ 1765. gada 1. jūnijā ticis pasūtīts vārda spieģolis par 16 markām. Sk.: Hand-Buch bey der Stadt-Bibliothek. – S. 11.

⁶⁷ "Apmeklējot Rīgas pilsetas bibliotēku, starp glezniecājiem un krūstiešiem, kas pāstrāv Hāmanu un Herdera periode, par vērotēt kādā sirmgājā gīpsā krūstiešā, kura augstu vēlētnā pīere liecina par intelektuāli, smalkās sejas valstīti vīrsu par gudrību un sāstīgtuma ijiutu." – *Berens* J. Chr. Silhouetten eines rīgischen Partiziergesellschafts. III. Aus der Hamann- und Herder Periode. 4. Johann Christoph Berens, Raths und Oberwerrhet, etc. 7. October 1729, 9. November 1792 // *Baltische Monatschrift*. – 1888. – Bd. 35. – S. 1.

⁶⁸ *Berens* R. Geschichte der... Familie Berens... – Riga, 1812. – S. 74–75.

⁶⁹ *Herder* J. G. Briefe zur Beförderung der Humanität. Sechste Sammlung. – Riga: Hartknoch, 1795. – S. 138–199. – Brief 77–80.

⁷⁰ Tā kā Bērnus vēltijums *Die Bombe*, nāk jāklā 1787. gada augusta beigās Johana Friidriha Stefenhāģa spīestuvē kalgavā (sk. sludinājumu: Mitauische Zeitung. – 1787. – 31. Aug. – St. 70. – S. 4), var pieņemt, ka vasaras beigās zāle jau bija pabeigta.

⁷¹ Hand-Buch bey der Stadt-Bibliothek. – S. 149.